

DESPRÉS DE LA PAU

GUATEMALA

UN PROJECTE DE:

'DESPRÉS DE LA PAU': SET CASOS A LA RECERCA DE LA PAU

*“S'inicia una treva, un alto el foc, es redacta i es firma un acord.
Hi ha un sospir d'alleujament. I perplexitat.
La paraula pau l'utilitzen tant els ingenus que confonen
l'absència de violència directa amb la pau i no comprenen que
la feina de fer i construir la pau està a punt de començar com els menys
ingenus que ho saben i no volen que aquesta feina comenci.”*

Johan Galtung

L'any 1995 la massacre d'Srebrenica durant la guerra dels Balcans va acabar amb més de 8.000 bosnians musulmans morts en la pitjor matança en sòl europeu des de la Segona Guerra Mundial. Un any abans, el genocidi de tutsis i hutus moderats a Ruanda va causar uns 800.000 morts. Entre 1975 i 1990, la guerra civil del Líban va deixar més de 100.000 morts i un país destruït i dividit. A finals dels anys setanta i principis dels vuitanta, la dictadura argentina va estendre el terror i va assassinar i fer desaparèixer milers de persones, de les quals 30.000 continuen sense aparèixer. A les darreres dècades del segle XX, Guatemala va viure una guerra que va deixar més de 250.000 morts i desapareguts, gairebé tots civils. Aquests països i d'altres, que han patit en les darreres dècades situacions violentes extremadament cruentes, viuen avui oficialment en pau. Però, han aconseguit tornar a viure junts víctimes i victimaris, els d'un bàndol i els de l'altre, els antics enemics? I si ho han fet, com?

La sèrie de documentals *Després de la Pau. Bòsnia, Argentina, Ruanda, Sud-àfrica, Guatemala, Líban, Cambodja...* pretén explicar i confrontar els diferents camins cap a la pau que han emprats aquests països. Una pau entesa no només com l'absència de guerra, sinó de forma global, una pau positiva en què no existeix la violència directa però tampoc la violència estructural i cultural. En massa ocasions, es considera que ha arribat la pau a un territori quan se signen els acords o finalitza la guerra i la violència directa, però continuen existint les causes que van desembocar en el conflicte i els diferents grups encara emeten discursos que alimenten l'odi, la venjança i la manca de reconciliació.

Volem conèixer els processos empresos per comunitats diferents políticament, culturalment i religiosament. El repte que ens plantegem és fer una anàlisi comparativa basada en quatre eixos bàsics per a la reconciliació en el marc d'un procés de pau: veritat, perdó, justícia i reparació. Volem comparar com es desenvolupen els processos de pau segons la realitat política del país i la idiosincràsia de la seva població (cultura, costums, creences, sistema judicial, rituals practicats, gestió dels conflictes i elaboració de dols, etc.). Descobrir quines *altres maneres de fer* existeixen a més de les establertes pels grans organismes internacionals, que sovint segueixen les premisses occidentals, i valorar si no és més eficaç adaptar les accions al terreny en què s'està treballant.

Experts, víctimes i victimaris d'aquests països així com especialistes de Catalunya i l'Estat espanyol respondran qüestions com ara: què succeeix amb les víctimes quan es dona per acabada una guerra? Quines són les iniciatives psicosocials que es duen a terme per esborrar les seqüeles de la guerra i el patiment? Arriba la pau a un territori després d'una signatura en els documents oficials o d'una encaixada de mans entre dirigents que sovint han restat distants als fets i no han patit com la població? Com poden perdonar les víctimes d'un poble massacrada sinó s'han dut a terme polítiques de reconeixement i reparació? Quins aspectes emocionals i psicològics contempla la resolució de conflictes i la reconciliació quan, per exemple, ni tan sols es poden trobar els cadàvers dels éssers estimats i existeix el risc d'un dol congelat?

L'objectiu de la sèrie documental, per tant, és investigar la situació actual a Bòsnia, Ruanda, Sud-àfrica, Argentina, Líban i Cambodja, països que van patir cruentes guerres i violències massives en l'últim quart del segle XX. Descobrir si s'hi han fet bons projectes de reconstrucció i rehabilitació postbèl·lica –tant materials, palpables, com emocionals, psicològics i socials, incidint especialment en els efectes no visibles de les guerres-. Farem un viatge per aquests indrets per conèixer com ha quedat el país després que el món s'hagi oblidat d'ells una vegada va desaparèixer el focus mediàtic. Poques dècades després, algunes d'aquelles víctimes viuen encara com a refugiades o com a desplaçades, per por a tornar al lloc d'origen per les represàlies; milers de morts encara no han estat trobats ni enterrats.

GUATEMALA

“Primero perdió dos hermanitos a causa de los pesticidas. El ejército quemó a su hermano Patrocinio. Poco después, en la embajada de España, también su padre fue quemado vivo. Ahora, los soldados mataron muy de a poco a su madre. A Rigoberta, que es cristiana, le habían enseñado que cuando le golpean una mejilla, el buen cristiano perdona y ofrece la otra mejilla. -Ya no tengo más mejilla que ofrecer-, comprueba Rigoberta”
Eduardo Galeano, Memoria del fuego

INTRODUCCIÓ

Guatemala va patir una dictadura, amb guerra civil inclosa, des dels anys 60 fins el 1996. La repressió de l'exèrcit contra la població camperola o indígena, associada pels governants a les guerrilles d'esquerres, va causar centenars de milers de víctimes mortals.

Organitzacions internacionals de Drets Humans denuncien que es va cometre un genocidi indígena sobre la població d'origen maia. La figura internacionalment reconeguda de Rigoberta Menchú, premi Nobel de la Pau, simbolitza encara la resistència i la lluita per la veritat, la justícia, el perdó i la reconciliació.

El país va ser oblidat per Occident fins l'atorgament del premi Nobel a Menchú l'any 1992. Llavors l'interès mediàtic va créixer, però avui dia no arriben pràcticament notícies sobre què ha passat després dels acords de pau a Guatemala. El seu informe per la recuperació de la memòria històrica *Guatemala: Nunca más* (1998) i la seva Comissió de la Veritat van significar un abans i un després com a model de comissió, sobretot per casos de repressió política a Amèrica Llatina. Per això, *Després de la Pau* vol tornar a Guatemala a posar el focus sobre la realitat actual del país i sobre el grau d'èxit de la seva pau oficial.

EL CONFLICTE A GUATEMALA I LA SEVA RESOLUCIÓ

Guatemala, un dels països més petits d'Amèrica Central, ha patit durant el segle XX una història tràgica de cops d'estat militars, guerra civil i dictadures. El cop més dur i conegut va ser el que va acabar, amb l'ajuda d'Estats Units, amb el govern progressista de Jacobo Arbenz el 1952. Després del cop d'estat, Guatemala serà regida durant quaranta anys –amb algun període excepcional– per una successió de governs de caire dictatorial i militar. La reacció d'una petita part de l'exèrcit i de les organitzacions polítiques d'extrema esquerra va ser enfrontar-se per la via militar amb el poder. La guerra civil guatemalenca va arribar al seu punt àlgid l'any 1982, quan les diferents guerrilles es van unir per crear la Unidad Revolucionaria Nacional Guatemalteca (URNG).

La guerrilla, influïda per la victòria del FSLN a Nicaragua i amb el referent de Cuba, va veure possible fer una revolució de caire socialista en cas de derrotar *manu militari* la dictadura. L'objectiu bàsic era fer una reforma agrària per distribuir de manera equitativa la terra i posar fi a la històrica desigualtat socio-econòmica que pateix Guatemala. Tot i això, l'empat etern entre exèrcit i guerrilla va fer impossible la victòria militar de cap dels dos bàndols. Finalment, empesos per la pressió internacional i la participació de l'ONU, la direcció guerrillera i el govern aleshores d'Álvaro Arzú, van signar un acord de pau a finals de desembre de 1996. Durant les negociacions, iniciades dos anys abans, es van signar acords sobre drets humans (març de 1994), el restabliment dels desplaçats (juny de 1994), de l'esclariment històric (juny de 1994) i dels drets indígenes (març de 1995).

Les conseqüències de la llarga guerra i la dictadura militar van ser especialment dures sobre la població més pobre i provinent del camp, majoritàriament indígena. La majoria d'assassinats, enterrats en fosses comunes o cremats per la política de terra cremada, van ser víctimes de l'exèrcit. L'any 1979, el mateix president d'Estats Units, Jimmy Carter, va trencar amb dècades de col·laboració i va prohibir l'ajuda militar a Guatemala pel sistemàtic abús militar contra la població i la manca de respecte pels drets humans.

Segons la Comisión para el Esclarecimiento Histórico (CEH), la xifra total de morts i desapareguts és de més de 200.000. La tristament famosa política de terra cremada de l'exèrcit va provocar 442 massacres documentades i que uns 400 petits pobles fossin completament destruïts. Les associacions pels drets humans denuncien que l'exèrcit va organitzar i dur a terme un genocidi de la població indígena d'origen

maia, amb milers d'assassinats, 1'5 milions de camperols desplaçats internament i uns 450.000 refugiats a Mèxic. Es calcula que el 92% de les víctimes eren civils.

A més, a llarg termini, la dictadura, la corrupció i la guerra van deixar un país extremadament pobre, desigual i injust. Segons el metge i psicòleg Carlos Martín Beristain, coordinador de l'Informe REMHI (Proyecto de Reconstrucción de la Memoria Histórica de Guatemala), "les víctimes de la repressió han hagut d'enfrontar a més una greu crisi familiar de caràcter econòmic (pobresa), social (sobrecàrrega de rols) i afectiu (divisió) que, en gran mesura, s'ha mantingut fins avui".

L'any 1997 el govern va crear la Secretaría de la Paz -SEPAZ- com una entitat de suport, assessorament i coordinació del compliment dels compromisos governamentals originats als Acords de Pau.

JUSTÍCIA I REPARACIÓ INSUFICIENTS

L'any 1996, els acords de pau van donar fi a la guerra promentent reparacions a les víctimes i reformes polítiques per aconseguir més democràcia i reduir la desigualtat social. Després de gairebé deu anys de reivindicació, les associacions van aconseguir que s'iniciés el Programa Nacional de Resarcimiento, que incloïa mesures per la millora de les condicions materials de la població i pel reconeixement simbòlic del seu patiment. No obstant això, a la pràctica només s'han donat petits pagaments individuals que han generat una gran insatisfacció, ja que les mesures que demanen les víctimes són compensacions econòmiques però també projectes de desenvolupament, beques i programes d'estudi, commemoracions i monuments, i projectes d'atenció psicosocial a víctimes i supervivents.. Així doncs, encara que s'han abonat algunes indemnitzacions, la justícia no és completa.

Només en algunes ocasions, s'ha jutjat els crims als tribunals. Diversos delictes denunciats davant la Cort Interamericana de Drets Humans (CIDH) han servit per posar de relleu la negligència del sistema judicial de Guatemala. Alguns dels casos han acabat amb condemnes contra l'Estat de Guatemala. Per exemple, en el de Myrna Mack, la CIDH va assenyalar la responsabilitat del Departament de Seguretat Presidencial de Guatemala. I en el cas Plan de Sánchez, l'Estat guatemalenc va admetre per primera vegada oficialment que la seva campanya contra els pobles maies havia tingut caràcter "genocida".

Amnistia Internacional ha demanat que les autoritats de Guatemala identifiquin i portin davant la justícia tots els "responsables de les atrocitats comeses durant el conflicte armat intern". Una de les darreres investigacions portarà davant dels tribunals el general retirat Héctor Mario López Fuentes, de 81 anys, acusat per crims de genocidi i crims contra la Humanitat pel seu paper en les massacres a comunitats indígenes ara fa 30 anys. Per l'investigador d'AI a Amèrica Central, Sebastian Elgueta, "l'arrest de López Fuentes és el pas més important en el reclam de justícia dels centenars de milers de víctimes durant la guerra". Tot i això, segons ell mateix, "la majoria dels que van cometre abusos contra els drets humans continuen en llibertat". Altres antics caps militars i policials durant la dictadura han estat arrestats en els darrers anys.

L'enjudiciament criminal, l'any 2001, contra l'exgeneral i excap d'estat José Efraín Ríos Montt, que actualment és membre del Congrés, ha estat durant molt de temps estancat en el sistema judicial de Guatemala a causa de l'obstrucció del Ministeri de Defensa. El 2007, la Cort Constitucional de Guatemala no va concedir la petició d'un jutge espanyol d'extradició per jutjar-lo a Espanya per càrrecs de genocidi i tortures.

Al país, funciona i treballa des de 2008 l'anomenada Comissió Internacional contra la Impunitat (CIGIC), constituïda per les Nacions Unides i el govern de Guatemala. El seu objectiu és fer investigacions independents i ajudar les autoritats a portar els casos d'abusos contra els drets humans davant la justícia.

UNA VERITAT CONTUNDENT, PERÒ MANCADA DE RECONCILIACIÓ

En el marc dels Acords de Pau, es va acordar la creació d'una comissió de la veritat similar a les establertes a països com El Salvador i Sud-àfrica. La Comisión para el Esclarecimiento Histórico (CEH), va investigar, entre juliol de 1997 i maig de 1998, les violacions de drets humans comeses durant la guerra. El febrer de 1999 va presentar l'informe final, que registra 42.275 víctimes i va elaborar el document 'Guatemala. Memoria del silencio', que conté les conclusions i les recomanacions de la CEH. Segons la comissió, establerta mitjançant l'Acord d'Oslo entre l'Estat i la URNG i presidida pel jurista alemany Christian Tomuschat, la destrucció al país no només és el resultat de l'enfrontament armat, sinó també de l'estructura i la naturalesa de les relacions econòmiques, culturals i socials a Guatemala, així com del racisme o el tancament d'espais de participació.

Una de les virtuts que se li han destacat a l'informe és la gosadia de denunciar el genocidi comès per l'exèrcit i per assenyalar que les causes del conflicte armat a Guatemala eren de caràcter estructural. De fet, una de les múltiples recomanacions incloses en l'informe final era posar en marxa mesures per promoure la pau i la concòrdia nacional, com, entre d'altres coses, realitzar una reforma fiscal i articular mecanismes per superar el racisme i la subordinació dels pobles indígenes.

Una vegada es va presentar l'informe 'Memoria del silencio', la URNG va demanar perdó a la “memòria de les víctimes, als seus familiars i a les comunitats que han patit danys irreparables, injustícies o ofenses per qualsevol tipus d'excessos, errors o irresponsabilitats comeses durant l'enfrontament armat per part de qualsevol dels membres, personal o col·lectivament de les seves forces”.

Per la seva banda, el president Alvaro Arzú, just després de la publicació de l'informe, va afirmar que “la 'Memoria del Silencio' ha de ser un instrument per a la reconciliació”. No obstant això, nombroses organitzacions de drets humans van criticar el govern per desentendre's de les recomanacions de la CEH i no dur a terme la depuració de les forces armades, a més de no assumir la seva quota de responsabilitat.

La CEH no estava destinada a jutjar les violacions dels drets humans, sinó que el seu objectiu es trobava en trobar la veritat sobre els fets passats, i en elaborar un informe que inclogués recomanacions. Per elaborar-lo, es va rebre informació de testimonis, de víctimes i d'organitzacions de la societat civil. Algunes d'aquestes recomanacions no han estat posades en marxa, com és el cas de la cerca de persones desaparegudes o la investigació dels fets, ja que és la societat civil, amb el suport de la comunitat internacional, qui s'ha encarregat d'aquestes tasques.

Una altra de les recomanacions va ser la creació del Proyecto Nacional de Resarcimiento, definit com “un procés que inclou un conjunt de polítiques, projectes i accions amb el propòsit de reparar, rescabalar, restituir, indemnitzar, assistir, rehabilitar i dignificar les víctimes de l'enfrontament armat”. La gestió i organització del projecte, responsabilitat de l'Estat, va estar a càrrec de la Comisión Nacional de Resarcimiento (CNR).

Per la seva banda, la Conferència Episcopal de l'Església Catòlica va impulsar el Proyecto Interdiocesano de Recuperación de la Memoria Histórica, que va donar lloc a l'Informe REHMI, realitzat entre novembre de 1995 i abril de 1998. Engegada abans de la CEH, està considerada una de les comissions de la veritat més ambicioses de la història. En el relat sobre els fets, també va atribuir principalment la responsabilitat de més del 90% de les violacions de drets humans a l'Estat, que ho va negar. El coordinador, el Bisbe Juan Gerardi, va afirmar que “la feina de REHMI va ser una empresa sorprenent de coneixement, aprofundiment i apropiació de la nostra història personal i col·lectiva”. Gerardi creia també que “la pau és possible, una pau que neix de la veritat de cadascun i de tots: veritat dolorosa, memòria de les nafres profundes i sanguinolentes del país; veritat personificant i alliberadora que possibilita que tot home i dona es trobi amb ell mateix i assumeixi la seva història; veritat que a tots ens desafia perquè reconeguem la nostra responsabilitat individual i col·lectiva i ens comprometem a què aquests fets abominables no es tornin a repetir”. Juan Gerardi va ser assassinat només 48 hores després del lliurament de l'Informe REHMI.

Per últim, al mateix temps que s'aprovaven els acords de pau, on no es feia referència a la reconciliació, les parts van pactar una Llei de Reconciliació Nacional, que va estar dedicada sobretot a extingir la responsabilitat penal d'alguns delictes. Va ser una llei polèmica pel fet d'incloure una amnistia pels guerrillers i membres de l'exèrcit, eximint-los de responsabilitat penal pels crims que van cometre. Per tant, els opositors a la llei afirmen que es tracta d'una llei que afavoreix la impunitat.

Segons Helen Beatriz Mack Chang, autora de *La reconciliación en Guatemala: un proceso ausente*, l'absència del concepte ‘reconciliació’ als acords de pau es tracta d'una acció deliberada, i no d'un oblit, ja que la reconciliació necessitava de transformacions socials i polítiques per a les quals els grups no estaven preparats. Perquè la reconciliació no consisteix només en judicis, memòria o atenció psicosocial, sinó que a Guatemala exigeix transformacions institucionals, la reconstrucció del teixit social, la recomposició de les relacions de confiança personal i interpersonal, la recuperació de la dignitat dels supervivents i la cerca de justícia social.

Per tant, hi ha diversos obstacles que no faciliten la reconciliació, entre els quals destaquen la vigència d'una democràcia formal que continua protegint només als sectors poderosos; la persistència de prejudicis i pràctiques de discriminació i racisme; la violència creixent i l'absència d'espais per abordar i intercanviar idees sobre com impulsar la reconciliació al país.

La violència política va afectar el teixit social comunitari, especialment a les àrees rurals, on les massacres van produir efectes molt importants a l'estructura social de les comunitats indígenes, les relacions de poder i

la cultura maia, en què la identitat personal té un fort component comunitari. A més de la destrucció, també va tenir lloc una crisi comunitària profunda, donant lloc a la desconfiança i la desestructuració de les comunitats indígenes.

Tot i això, l'Informe REHMI recull la recomposició d'aquest teixit social, que ha tingut com a protagonista les mateixes víctimes i supervivents. Si bé és un procés lent, suposa una esperança per al futur.

LA REPRESSIÓ CONTRA LES DONES

La investigació de la Comisión para el Esclarecimiento Histórico va permetre determinar que, al voltant d'una de cada quatre víctimes directes de les violacions de drets humans van ser dones. Van ser assassinades, desaparegudes, torturades i violades sexualment pels seus ideals i participació política i social, o com a víctimes de massacres.

Segons explica Martin Beristain en un article sobre l'informe REHMI, la meitat de testimonis recollits per aquesta comissió van ser de dones i els supervivents van descriure violacions sexuals en una de cada sis massacres.

A més de la sobrecàrrega personal i afectiva que van patir les dones, moltes han hagut d'enfrontar canvis no només a la seva vida quotidiana sinó també pel que fa al seu rol social. Han viscut un patró de pèrdues familiars que afecta més a les dones supervivents, així que les conseqüències familiars de la guerra han recaigut sobre elles.

Com a constructores de pau, van ser les primeres en mobilitzar-se per buscar els seus familiars, fer públics els fets o pressionar les autoritats. Això va fer que les dones, que havien estat invisibles durant molt de temps per a la societat, passessin a ser reconegudes com a subjectes de canvi.

Pel que fa a l'actualitat, les dones són víctimes d'assassinats per tot el país. Segons un informe d'enguany d'Amnistia Internacional, és urgent que les autoritats actuïn per aturar l'alt nombre de dones assassinades, assegurant que els perpetradors responguin davant la justícia. Segons les dades oficials, 685 dones van ser assassinades l'any 2010, el que AI considera "un llegat del conflicte internacional armat de 1960 a 1996". Segons Sebastián Elgueta, investigador d'AI a Guatemala, les dones al país "estan morint com a conseqüència del fracàs de l'Estat per protegir-les".

L'organització pro drets humans creu que el fet que la violència sexual contra les dones comesa per les forces de l'Estat durant la guerra no hagi estat degudament investigada i els seus autors no han hagut de retre comptes, fomenta un clima d'impunitat i indiferència als delictes violents que continuen devastant la societat guatemalenca.

DESPLAÇAMENTS I DESAPARICIONS FORÇADES

El terror provocat per les massacres i la devastació de pobles sencers va desencadenar la fugida massiva de la població, majoritàriament de membres de comunitats maies. Les estimacions sobre el nombre de desplaçats va des de mig milió al milió i mig de persones en el període àlgid de 1981 a 1983. Segons diverses associacions, es pot parlar d'almenys 600.000 persones només pel que fa al desplaçament intern. Es tracta d'una població desarrelada que va buscar refugi a Mèxic; a altres zones de Guatemala; als reassentaments militaritzats anomenats 'aldeas modelo' i a les Comunitats Populars de Resistència (CPR).

Un informe de l'organització Internal Displacement Monitoring Center (IDMC) de finals de 2009 informa que moltes persones han tornat al seu lloc d'origen, sobretot pel que fa a membres de les PCR o altres comunitats de desplaçats organitzades. La majoria dels altres desplaçats interns, però, s'han reassentat en altres zones, com la capital del país, i en molts casos no s'identifiquen com desplaçats per la violència, així que no són reconeguts d'aquesta manera.

Des d'IDMC es pregunten si, després de tants anys, les condicions que van forçar el desplaçament continuïn vigents, i sobre la possibilitat del retorn: “la societat guatemalenca continua lluitant per transformar l'Estat i els elements repressius que influeixen en les seves polítiques. És difícil documentar els nous desplaçaments, però la violència urbana associada a les bandes i la incapacitat de l'Estat per protegir els seus ciutadans han donat lloc a la creació de moviments de població intraurbans de petita escala”.

Pel que fa a persones desaparegudes, unes 45.000 segons la CEH i el projecte REHMI, l'Estat tampoc ha complert el paper que li pertocava. Entre les múltiples recomanacions que formulava l'informe final de la CEH per afavorir la consolidació del procés de pau, es demanava que el govern preparés i desenvolupés una política activa d'exhumacions i localització de cementiris clandestins i ocults i que aquesta tasca es duï a terme amb un respecte total als drets culturals i a la dignitat de les víctimes i els seus familiars.

Segons Carlos Batalla, cap de l'oficina del Comitè Internacional de la Creu Roja a Guatemala (CICR), desenes de milers de famílies continuen sense conèixer la sort dels seus familiars desapareguts. Segons paraules de Batalla en una entrevista de 2010, “fins avui, Guatemala no té un mecanisme oficial de cerca que concentri els esforços que realitzen les organitzacions humanitàries i la societat civil en aquesta matèria”. Algunes organitzacions han emprès accions per ajudar les famílies, tant pel que fa a la cerca de persones, com a exhumacions o identificacions de les restes trobades, però amb una limitació important de recursos.

Segons un estudi del CICR a l'àrea rural, només una de cada dues famílies ha iniciat alguna investigació. Les raons per no fer-ho van des de la por a l'aïllament, passant pel desconeixement de les instàncies a què poden recórrer o a la manca de recursos econòmics per traslladar-se o fer els tràmits.

El CICR creu que l'Estat hauria d'assegurar que els beneficis del Programa Nacional de Resarcimiento arribin a totes les famílies afectades per la desaparició d'algun dels seus membres, a la vegada que hauria de millorar el suport a les organitzacions que treballen en aquest àmbit.

Entre aquestes organitzacions, destaca la Fundación de Antropología Forense de Guatemala (FAFG), una organització no governamental sense afany de lucre que té per objectiu contribuir a l'enfortiment del sistema de justícia i el respecte dels drets humans. La FAFG compta amb projectes d'investigació, documentació, divulgació, formació i sensibilització dels fets històrics de violacions al dret a la vida i de casos de mort no aclarits. Així mateix, condueix peritatges i recerques científiques aplicant les ciències forenses i socials tant a nivell nacional com internacional. La FAFG ha dut a terme centenars d'exhumacions i ha creat un banc d'ADN per ajudar a identificar les restes i tornar-les a les famílies.

EL DEURE DE LA MEMÒRIA

Una de les finalitats indicades en la Comisión para el Esclarecimiento Histórico és la de “formular recomanacions específiques encaminades a afavorir la pau i la concòrdia nacional a Guatemala. La Comissió recomanarà, en particular, mesures per a preservar la memòria de les víctimes, per fomentar una cultura de respecte mutu i observació dels drets humans i per enfortir el procés democràtic”. Algunes d'aquestes mesures eren, entre d'altres casos, rescatar i donar més valors als llocs sagrats maies, violats durant l'enfrontament armat.

L'Acord d'Oslo ja emfasitzava la necessitat de recordar i dignificar les víctimes. La CEH, sorgida d'aquest acord, considera que la memòria històrica, individual i col·lectiva, és el fonament de la identitat nacional. La memòria de les víctimes és un aspecte fonamental de la memòria històrica i permet rescatar els valors i les lluites per la dignitat humana. Així doncs, recomanava que l'Estat i la societat guatemalenca commemorassin les víctimes mitjançant diferents activitats en coordinació amb les organitzacions de la societat civil, entre les quals, de forma imprescindible, s'havien d'incloure les següents:

- La declaració d'un dia commemoratiu de les víctimes: l'any 2004, el Congrés de la República va establir el 25 de febrer com el Dia Nacional de les Víctimes del Conflicte Armat Intern.
- La construcció de monuments i parcs públics en memòria de les víctimes a nivell nacional, regional i municipal.

- L'assignació de noms de víctimes a centres educatius, edificis i vies públiques.

Per la seva banda, la posada en marxa del Proyecto de Recuperación de la Memoria Histórica (REHMI) per part de l'Oficina de Drets Humans de l'Arquebisbat de Guatemala i la publicació dels seus resultats a l'informe *Nunca más*, va obrir la discussió sobre el significat de la memòria al país i les raons per reconstruir-la. En concret, el projecte es plantejava que per possibilitar el perdó i la reconciliació a un país que en aquell moment encara patia el conflicte armat intern, era necessari fer-ho sobre la base de la veritat i la justícia, coneixent el que havia succeït.

L'informe REHMI també declarava la necessitat de engegar treballs pedagògics per restituir a les comunitats afectades la sistematització de la memòria que va suposar l'informe, a través de material pedagògic, de ràdio i tallers, que ajudin a entendre millor què va passar, reconèixer la pròpia experiència i la dignitat de les víctimes, i donar suport als esforços actuals de reconstrucció del teixit social.

Així doncs, implicava la construcció de monuments locals i celebracions col·lectives. A la capital, per exemple, les columnes d'entrada de la catedral, que donen a la plaça central de la ciutat, s'han recobert amb els noms de 18.000 víctimes conegudes i les més de 400 comunitats arrasades.

D'atra banda, fa només sis anys, el 2005, defensors dels drets humans van descobrir "milions d'expedients de la Policia Nacional podrint-se en un magatzem", en paraules del Centre Internacional per la Justícia Transicional. Tot seguit es va organitzar un programa de catalogació de l'arxiu per tal de posar-lo a disposició del públic. Els darrers anys, aquesta feina ha donat fruits, ja que alguns dels documents s'estan utilitzant en les primeres causes judicials sobre desaparicions.

Per últim, el govern, mitjançant la Secretaria de la Pau (Sepaz) ha impulsat recentment la creació del Museu de la Memòria Històrica, una altra de les recomanacions de la CEH.